

بررسی جایگاه ایران در ترانزیت گاز ترکمنستان

محمد درخور^۱، دکتر عبدالرضا فرجی راد^۲

۱- دانش آموخته جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

۲- استادیار ژئوپلتیک دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

چکیده :

پیروزی انقلاب اسلامی، فروپاشی شوروی، شکل‌گیری کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز، جنگ در افغانستان، حمله آمریکا به افغانستان و عراق، ناآرامی در خاور میانه عربی در کنار دیگر عوامل متغیر ژئوپلتیک همچون انرژی، امنیت، تروریسم، مسائل هسته‌ای، سپر دفاع موشکی موجب شد تا نقش ژئوپلتیک ایران در خاور میانه به طور فزاینده‌ای اهمیت یابد. لذا ایران به دنبال نقشی متناسب موقعیتش در این عرصه بوده که یکی از این عرصه‌ها، منطقه مهم آسیای مرکزی است که به دلیل مشترکات فرهنگی، تاریخی، اجتماعی سیاسی در کنار عوامل جغرافیایی خواستار ایفای نقشی فعال در آن منطقه می‌باشد. در میان کشورهای آسیای مرکزی، ترکمنستان به دلیل دارا بودن حجم زیادی از منابع گازی، مرز مشترک طولانی با ایران و نیاز این کشور به درآمد حاصله از فروش گاز جهت توسعه و پیشرفت خود از سویی و از سوی دیگر نیاز جمهوری اسلامی ایران به تأمین گاز مناطق شمالی خود و در کنار آن تلاش برای استفاده از منافع ترانزیتی نیز مهم بوده است. ضمن اینکه ترکمنستان نیم‌نگاهی به صدور گاز خود به بازارهای جهانی از طریق ایران و ترکیه نیز دارد. تلاش ترکمنستان در این زمینه در سالهای اولیه پس از استقلال شروع شد و منجر به عقد قراردادهایی در زمینه انتقال گاز از طریق ایران و سپس چین در سالهای اخیر بوده است. ترکمنستان در کنار مسائل اقتصادی و افزایش فروش گاز، سیاست افزایش خطوط لوله را به نوعی دنبال کرده که هدف آن کاهش انحصار گازی روسیه در این کشور بوده و به همین علت ایران جایگاه مهمی را در سیاست گازی ترکمنستان علی‌رغم تنش‌های موجود دارا است. این در حالی است که بازیگران بزرگ منطقه‌ای و بین‌المللی چون روسیه، ترکیه، ایالات متحده، هند، چین و اتحادیه اروپا در این عرصه دارای منافع هستند که تا حدودی بر اهمیت ژئوپلتیکی گاز در این کشور افزوده است. با توجه به این دغدغه‌ها هدف این نوشتار تبیین جایگاه ایران در ترانزیت گاز ترکمنستان به دنبال توصیف و تحلیل منطقه‌ای و بین‌المللی شرایط کنونی و سپس ارائه راهکارهایی برای بهبود وضعیت همگرایی دو کشور ایران و ترکمنستان در عرصه مناسبات گازی بوده است.

واژه‌های کلیدی: ترکمنستان، ایران، ترانزیت گاز

مقدمه

امروزه در سراسر جهان مصرف گاز طبیعی در حال افزایش است و به طور متوسط سالانه این مصرف ۱.۶ درصد در حال افزایش می‌باشد. میزان مصرف از ۱۰۴ تریلیون مترمکعب در سال ۲۰۰۶، به ۱۵۳ تریلیون مترمکعب در سال ۲۰۳۰ خواهد رسید (EIA, 2008). کارشناسان افزایش مصرف گاز را به دلیل روند افزایش قیمت نفت که پیش‌بینی می‌شود بعد از ۲۰۱۲ نیز ادامه خواهد یافت، تولید دی‌اکسید کربن کمتر گاز نسبت به سوخت‌های دیگر، مسایل

زیست محیطی، قیمت ارزان تر گاز، تبدیل شدن گاز به سوخت اصلی نیروگاه های تولید برق علی الخصوص در کشورهای در حال توسعه، گسترش شبکه گاز رسانی خانگی که قسمت اعظمی از مصرف گاز را به خود اختصاص داده است می دانند. در نهایت پیشرفت امکانات تکنولوژیکی برای ایجاد شبکه خطوط گاز رسانی بین المللی بین کشوری و حتی بین قاره ای (Demirbas,2006,166-7) باعث روی آوری کشورهای جهان به انرژی گاز شده است.

با این حال گاز با مزیت های نسبی که برای مصرف کنندگان دارد از نظر توسعه با مشکلاتی روبروست که اولین و عمده ترین مشکل آن در حمل و نقل است که بر خلاف نفت این پروسه، گران و متحمل هزینه های سنگین است که در بسیاری موارد حتی کشور های دارنده ذخایر گازی نیز توانایی ایجاد زیرساخت های آن را ندارند. از طرف دیگر حمل گاز به صورت مایع نیز نیاز به تاسیسات عظیم پالایش و مایع سازی دارد که حتی صرف نظر از هزینه ایجاد چنین پالایشگاههایی و همچنین کشتی های عظیم حمل گاز مایع که تعداد در حال فعالیت آنها نیز محدود است، خود پروسه مایع سازی گاز متحمل انرژی و پول زیاد است. بنابراین ایجاد خطوط لوله گاز رسانی عاقلانه تر و توجیه پذیر تر است که البته خطوط لوله نیز تا سقف ۴۰۰۰ کیلومتر می تواند صرفه اقتصادی داشته باشد. (Punsamann, 2008,2)

مشکل بعدی گاز عدم توازن در توزیع جغرافیایی مصرف کنندگان و تولید کنندگان است. برای مثال بیش از ۷۵ درصد گاز جهان در دو حوزه خلیج فارس و دریای خزر می باشد و این در حالی است که مناطق جنوب صحرائی بزرگ آفریقا و شرق آسیا دارای ذخایر گازی که صرف اقتصادی برای استخراج داشته باشد ندارند. همین مسئله منجر به مشکلاتی در بازار انرژی جهانی گاز گردیده که موضوع نوشتار پیش رو می باشد و آن را در آسیای مرکزی حول مسائل گاز کشور ترکمنستان به بحث خواهد گذاشت.

کشور ترکمنستان با دارا بودن ۲.۱ تریلیون ذخایر گاز شناخته شده ۱.۲ درصد از ذخایر گاز جهانی را در اختیار دارد و سیزدهمین کشور دارنده این محصول استراتژیک در دنیا میباشد (IEA,2006,table8) این کشور با جمعیتی کمتر از ۵ میلیون نفر و نبود صنایع انرژی بر بزرگ، نیاز کمی به مصرف گاز دارد. با ظرفیت تولیدی بین ۶۰ تا ۷۵ میلیارد متر مکعب و مصرفی در حدود ۱۵ میلیارد متر مکعب قابلیت بالایی را در صادرات دارا میباشد (www.indexmundi.com,2009).

ترکمنستان با ظرفیت بالایی که در صادرات گاز داراست در همسایگی ایران و روسیه قرار دارد که این دو کشور در مجموع بیش از ۴۰ درصد گاز دنیا را دارا هستند. گذشته از آن واقع شدن ترکمنستان در آسیای مرکزی و نزدیکی به خلیج فارس که بیش از ۷۶ درصد گاز جهان را در اختیار دارد (EAI,2000) و همچنین عدم دسترسی به آبهای آزاد و دوری از بازارهای مصرف بزرگ گاز چون اروپا، ژاپن، مناطق صنعتی شرق چین و هند محدودیت هایی را برای صادرات گاز بر این کشور تحمیل نموده است.

روش تحقیق:

در این پژوهش سعی شده از منابع کتابخانه ای؛ مقالات و نظرات کارشناسان در رسانه های معتبر بهره برداری و به روش توصیفی - تحلیلی انجام گرفته است.

بررسی استراتژی ترکمنستان در صدور گاز

شبکه گاز رسانی ترکمنستان بین سالهای ۱۹۶۰ تا ۱۹۷۴ در زمان شوروی سابق ایجاد گردید و در همین دوره توسعه یافت و تحت نظر شبکه مرکزی خطوط لوله آسیای مرکزی مدیریت می گردید (Kandiyoti,2008,83). پس از فروپاشی شوروی، گازپروم با تملک این خطوط گاز رسانی و مدیریت انحصاری تمامی مراحل بهره برداری و ترانزیت گازی این کشور را در اختیار گرفت و هم اکنون با ظرفیت تولید نزدیک به ۹۰ میلیارد متر مکعب مشغول به کار می باشد. با توجه به توضیحات ارائه شده، استراتژی گازی ترکمنستان دو هدف عمده دارد که این اهداف دارای چهار برنامه و سیاست می باشد. هدف اول برون رفت از انحصار گازی روسیه می باشد که با دو سیاست کاهش وابستگی به خطوط لوله انتقال گاز روسیه و تنوع در فروش در رسیدن به بازارهای جدید همراه است. هدف دوم افزایش درآمد با تاکید بر صادرات گاز به عنوان محصول صادراتی غالب که با دو سیاست افزایش تولید و افزایش قیمت دنبال می شود.

الف: برون رفت از انحصار گازی روسیه

در فوریه ۱۹۹۴ اولین بحران گازی بین اوکراین، روسیه و ترکمنستان که منجر به قطع گاز صادراتی ترکمنستان به اوکراین شد رخ داد. نیازاف (رئیس جمهور فقید) را بر آن داشت تا به فکر افزایش توان چانه زنی در برابر روسها بیفتد و گزینه ای برای صدور گاز، خارج از قلمرو روسها با ایجاد خطوط لوله جایگزین در نظر گیرد. (FrancePress, march 2004). در اولین اقدام، وی در ماه مارس همان سال طرح ایجاد خط لوله گاز به ایران را ارائه نمود. نیازاف در سال ۱۹۹۵ در اقدامی دیگر با هدف وارد شدن به بازار هند و پاکستان اقدام به مذاکره با بی نظیر بوتو نخست وزیر وقت پاکستان در اسلام آباد نمود و سپس در سال ۱۹۹۷ در حاشیه اجلاس سران اکو در عشق آباد موافقت سران افغانستان را نیز جلب نمود (Badykova,2005,86). اما این طرح به دلیل عدم امنیت در افغانستان و روی کار آمدن طالبان منجر به شکست گردید و این درحالی بود که دو کشور در دوره تسلط طالبان نیز اقدام به مذاکره با آنان نمودند که باز هم به نتیجه نرسید. شایان ذکر است که این طرح از حمایت آمریکا و عربستان نیز برخوردار بود و شرکت یونوکال و دلتا از سرمایه گذاران اصلی این طرح بودند. در سال ۱۹۹۷ نیز پروژه خط لوله سراسری گاز دریای خزر (Pope,1998) با حمایت ایالات متحده آمریکا مطرح گردید. هدف از این طرح انتقال گاز حوزه خزر به بازار ترکیه و سپس اروپا بود. این طرح با استقبال نیازاف همراه شد اما به دلیل کارشکنی های علی اف (رئیس جمهور فقید آذربایجان) به سرانجام نرسید. در صورت موفقیت طرح ابتدا بازار ترکیه و سپس بازار اروپا به روی گاز ترکمنستان باز می شد (Culter,2001,21-32). در اقدامی دیگر ترکمنستان با قصد ورود به بازار چین اقدام به امضاء قرارداد فروش گاز به آن کشور از طریق ساختن خط لوله ای که از ازبکستان و قزاقستان عبور می کند نمود. (Hancock,2006,77). در آخرین اقدام نیز ترکمنستان در دوره جانشینی نیازاف با مطرح

کردن دوباره پروژه تاپی (TAPI) در سال ۲۰۰۸ تلاش هایی در این زمینه انجام داد. به طور کلی ترکمنستان با این اقدامات درصدد بود تا انحصار انتقال گاز خود از طریق روسیه را کاهش داده تا هم اهرم فشار بر علیه خود را از بین برده و هم قدرت چانه زنی را در بالا بردن قیمت گاز افزایش دهد.

افزایش درآمد با تاکید بر فروش گاز

هم اکنون خریدار اصلی گاز ترکمنستان روسیه می باشد و تلاش های این کشور برای ایجاد خطوط لوله و یافتن بازار های مصرفی جدید علاوه بر عبور از انحصار گازی روسیه ، بالا بردن توانایی چانه زنی ترکمنستان را نیز به دنبال دارد. موضوع قیمت گاز ترکمنستان و خرید ارزان توسط روسیه موضوعی بوده است که چه در زمان نیازاف و چه در زمان قربان قلی بردی محمداف موضوع اختلاف انگیز در روابط دو کشور بوده که تاثیر مستقیمی بر رابطه گازی ایران و ترکمنستان داشته است. بر اساس قرار داد ۲۵ ساله بین روسیه و ترکمنستان قیمت گاز صادراتی ترکمنستان ۴۰ دلار برای هر هزار متر مکعب تعیین شد که این قیمت یک سوم قیمت واقعی گاز در بازار آزاد می باشد. این در حالی است که روسیه با انتقال همین گاز ارزان و فروش آن در بازار های جهانی سود های کلانی بدست آورده و گذشته از آن ذخایر خود را نیز برای سال های آتی نگاه می دارد (iasps,2001,13-21). بردی محمداف نیز این مسئله را دلیلی بر دنبال نمودن حوزه های مختلف فروش از سوی ترکمنستان دانسته و برای مثال در سال ۲۰۰۷ عنوان کرد که ترکمنستان به تنهایی به دنبال اجرای خط لوله سراسری دریای خزر می باشد زیرا آسیای مرکزی به دنبال صدور گاز خود از راههایی است که کنترل روسیه و ایران در آنها وجود نداشته باشد (Nichol,2009,4-9). در راستای همین سیاست محمداف در اقدامی عجولانه اقدام به عقد قراردادی با اتحادیه اروپا کرد که متضمن فروش ۳۵۳ میلیارد متر مکعب گاز به این اتحادیه شد و این در حالی بود که راههای اتصال آن مشخص نبوده و منابع مالی آن نیز پیش بینی نشده بود. در همین راستا برای اقدامات اولیه درخواست کمک مالی از مدودوف رییس جمهور روسیه نمود که مورد موافقت طرف روسی قرار نگرفت (Nichol,2009,4-9).

بررسی جایگاه ایران در ترانزیت گاز ترکمنستان

ایران با وجود داشتن ذخایر عظیم گاز یکی از مصرف کنندگان بزرگ گاز در سطح جهان با مصرفی معادل ۹۸.۱۹۰ میلیارد متر مکعب مقام سوم در سطح جهان را دارا می باشد. این مسئله از آنجا ناشی می شود که پس از پایان جنگ تحمیلی عراق علیه ایران و در دوران سازندگی مصرف داخلی نفت افزایش یافت و این مسئله به برنامه های دولت برای جایگزینی گاز به جای نفت کمک کرد تا ایران همچنان به عنوان یک صادر کننده بزرگ در اوپک جایگاه دومی خود را داشته و به آن سرعت بخشد (Bahgat,2001,277). همزمان با این موضوع برنامه گاز رسانی به شهر ها نیز توسعه یافت و این منجر به این گردید که در سال ۲۰۰۰ گاز طبیعی ۴۰ درصد سهم سبد انرژی ایران را به خود اختصاص دهد (EIA,2000). در کنار این موضوع پمپ گاز به چاه های نفت برای استخراج بیشتر و برنامه گاز سوز کردن خودروها در سالهای اخیر مصرف گاز را بیش از پیش افزون نموده است.

در کنار افزایش مصرف گاز در ایران فشار های آمریکا مانع از طی شدن عادی پروسه سرمایه گذاری در افزایش تولید گاز گردیده است. تحریم های ایران و همچنین قانون داماتو که سرمایه گذاری شرکت های خارجی در ایران

را محدود نمود باعث شد ظرفیت تولید در ایران رشد چندانی نداشته باشد. ایران به عنوان دارنده دومین ذخایر عظیم گاز در جهان، تولیدی به مراتب کمتر از کشورهایی چون کانادا، هلند، و آمریکا داشته است (Bahgat, 2001, 276).

همکاری گازی ایران و ترکمنستان

در دهه ۹۰ فشارهای ناشی از قرار گرفتن انحصار گازی بر ترکمنستان انگیزه مضاعفی برای فرار از این وضعیت ایجاد و این کشور را به سمت ایران متمایل نمود. ایران نیز جزء اولین کشورهایی بود که ترکمنستان را به رسمیت شناخت و استقلال این کشور موقعیت های جدیدی در عرصه های سیاسی و اقتصادی برای این کشور ایجاد نمود. همانند ترکمنستان ایران نیز معتقد بود پتانسیل همکاری بین دو کشور می تواند به توسعه نقش ایران و ترکمنستان به عنوان تولید کنندگان گاز جهانی کمک نماید. تمایل دو طرف باعث شد که ترکمنستان اولین خط لوله خارج از حوزه روسیه را به سمت ایران ایجاد کند.

قرارداد این خط لوله در ژوئیه ۱۹۹۵ بین دو کشور امضا گردید و ایران در این قرارداد متعهد گردید تا ۸۰ درصد بار مالی پروژه را به عهده گیرد. خط لوله کرپچه - کردکوی با هدف انتقال گاز به شمال ایران از حوزه گازی کرپچه در سال ۱۹۹۷ با هزینه ای بالغ بر ۲۰۰ میلیون دلار ساخته شد (Badykova, 1998).

در این دهه تحولات خاصی در رابطه با تحولات گازی بین دو کشور صورت نگرفت و تنها مبادلات دو جانبه افزایش یافت و اوج سطح روابط تجاری و اقتصادی و حضور ایران در بازار ترکمنستان را در این دوره شاهد هستیم. اما با ورود به قرن بیست و یکم از میزان مبادلات بین دو کشور در مقایسه با دیگر کشورها کاسته شد. برای مثال اگرین در سال ۱۹۹۷ از ۲ درصد سهم در بازار ترکمنستان به یک باره به سهم ۲۷ درصدی دست یافت و ایران نیز ظرف ۳ سال از ۱۷ درصد به زیر ۱۰ درصد سقوط می کند (Turkmeniliasabat, 1997-2003).

در سالهای نخست دهه اول قرن بیست و یکم اهداف دنبال شده بین دو کشور تقریباً حول محور خرید گاز توسط ایران برای تامین گاز مناطق شمالی و جبران افت فشار علی الخصوص در ماههای پر مصرف بود و تحولات جهانی و جنگ آمریکا علیه افغانستان و اوضاع پیچیده خاورمیانه در کنار رقابت روسیه و آمریکا به همراه حضور ناتو در آسیای میانه مسایل بازار گاز را تحت الشعاع قرار داد بویژه آنکه دید امنیت محور نومحافظه کاران در آمریکا فضای جهانی را به یک فضای امنیتی تبدیل نموده بود.

خط لوله کردکوی-کرپچه در سال ۲۰۰۴ با انتقال ۴ میلیارد متر مکعب رکوردی در انتقال گاز برای خود ثبت نمود و این در حالی است که تلاش دو کشور برای بالا بردن سطح تعاملات گازی منجر شد تا در کمتر از یک سال ظرفیت خط لوله را به ۸ میلیارد متر مکعب افزایش داده که این میزان مبادله بالاترین سقف تولید در قرارداد بود (Ibid). همزمان با این تلاش ها مسئله ترانزیت گاز از ایران نیز مطرح شد چرا که ایران به دلیل افزایش میزان تولید به خودکفایی نزدیک شده و اکنون مسئله فروش مازاد در اولویت بود که گاز ترکمنستان نیز یا می بایست خریداری شده و باز فروش گردد و یا به کشور ثالث از طریق خط لوله منتقل شده و حق ترانزیت دریافت شود که هر دو شکل این معامله در دستور کار قرار گرفت. مرحله دوم خط انتقال گاز ترکمنستان به ایران با حضور روسای جمهور دو کشور در آذرماه ۱۳۸۹ افتتاح شد. این خط لوله ۱۰۲۴ کیلومتر طول دارد و در دو مرحله اجرا شده است مرحله

اول این خط به طول ۵۲۴ کیلومتر سال ۱۳۸۸ به بهره برداری رسید و مرحله دوم نیز به طول ۵۰۰ کیلومتر یک سال بعد افتتاح گردید. با تکمیل این خط لوله انتقال گاز ترکمنستان به ایران در فاز اول روزانه ۲۰ میلیون متر مکعب و در فازهای بعد روزانه به ۵۰ میلیون متر مکعب افزایش خواهد یافت. با اجرای این طرح علاوه بر اینکه ظرفیت صادرات ایران از مناطق شمالغربی به کشورهای اروپایی افزایش خواهد یافت امکان استفاده صنایع بزرگ از انرژی گاز در فصول سرد سال هم مسیر خواهد شد. با بهره برداری از این خط لوله گاز نیازهای آبی ایران در منطقه شمالشرق بویژه استانهای سمنان، مازندران، گلستان و هر سه استان خراسان شمالی، رضوی و جنوبی تا افق چشم انداز ۲۰ ساله تامین خواهد شد (Hamsharionline 28/11/2010).

ترانزیت گاز ترکمنستان از طریق ایران به ترکیه

در سال ۱۹۹۷ با روی کار آمدن حزب رفاه به رهبری نجم الدین اربکان روابط نسبتاً سرد ایران و ترکیه رو به بهبودی گرایید. در همین سال ها ترکیه که به گاز بیشتری نیاز داشت و گاز خود را از سه کشور روسیه، مصر و الجزایر تامین می نمود با هدف کاستن از انحصار واردات گاز از روسیه، تحت تاثیر خط مشی حزب رفاه اقدام به عقد قرارداد با ایران نمود (Edmir,2007,76). این قرارداد برای ایجاد خط لوله و فروش سالیانه ۲۸ میلیارد متر مکعب بود که از این میزان ۶۵ درصد برای مصرف داخلی و مابقی برای فروش گاز به اروپا در نظر گرفته شده بود. اما این خط لوله هم اکنون با ظرفیت ۱۰ میلیارد متر مکعب در حال فعالیت می باشد (Kandiyoti,2008,84) که با اهداف اعلام شده در قرارداد فاصله زیادی دارد. نکته مهم در این قرارداد ایجاد بستر مناسب برای انتقال گاز ترکمنستان به ترکیه که مشکل اصلی در تحقق این امر تحریم های آمریکا علیه ایران بود که مانع برقراری این اتصال می شد. در ۱۹۹۸ نیازاف در سفر به آمریکا درصدد جلب رضایت کاخ سفید برای عبور گاز از ایران برآمد که موفقیتی به همراه نداشت (Roy,1998). در مقابل این عدم رضایت پروژه ناباکو مطرح گردید.

این پروژه اولین بار توسط کمپانی شل برای انتقال ۳۰ میلیارد متر مکعب گاز ایران به جنوب اروپا مطرح شده بود اما برای اجرای آن مسئله تحریم مطرح بود. بوتاس شرکت ملی گاز ترکیه با وقوف به این مسئله به همراه ۵ عضو دیگر اتحادیه اروپا (اتریش، بلغارستان، رومانی، مجارستان و آلمان) در صدد اجرای این پروژه و با همان هدف و نام متتها با منابع گازی متفاوت برآمد. (Simsek,2008) اتحادیه اروپا و آمریکا بعد از مرگ نیازاف سعی نمودند تا محمد اف را برای حمایت از خط لوله ناباکو متقاعد کنند و ترکمنستان از طریق خط لوله سراسری دریای خزر سالانه ۱۰ میلیارد متر مکعب به این لوله گاز تزریق کند. تاکنون هیچ گونه قراردادی پیرامون چگونگی ساخت خط لوله انتقال دهنده گاز از ترکمنستان به ناباکو امضاء نشده است (Berdyeva,2008).

تاثیری که تحقق احتمالی ناباکو با پیشنهادهای مطرح شده بر رابطه گازی ایران و ترکمنستان می گذارد توانایی این کشور را در چانه زنی با ایران افزایش می دهد و احتمال عدم توافق همیشگی با ایران نیز داده می شود چرا که ترکمنستان در صورت تحقق پروژه ناباکو می بایستی قسمت اعظم تولید خود را به این خط لوله اختصاص دهد. این در حالی است که ترکمنستان سالانه ۸۰ میلیارد متر مکعب گاز می بایستی به روسیه بر اساس قرارداد های قبلی منتقل کند. از طرف دیگر این پروژه قدرت چانه زنی ترکیه را در برابر ایران افزایش می دهد و ایران در بازار فروش با مشکل روبرو خواهد شد. روسیه ظاهراً با پروژه ناباکو موافقت دارد و باطناً از اجرای این پروژه ناخرسند می

باشد به همین دلیل طرح بلو استریم (Blue stream) را مطرح نموده و هم اکنون نیز در صدد اجرای آن می باشد. بر اساس این طرح ظرفیتی بالغ بر ۱۶ میلیارد متر مکعب گاز در هر سال به ترکیه صادر می شود که قرارداد آن نیز با مقامات ترک به امضا رسیده است. (Botas,2002). مشکل ترکمنستان برای افزایش تولید در حوزه های جدید گازی قابل بحث است. عدم وجود منابع مالی برای انجام پروژه های پایین دستی و بالا دستی گاز و پایین بودن میزان اکتشافات جدید به علت قدمت ۴۰ ساله صنعت گاز این کشور به همراه سطح تکنولوژیکی پایین ملی و ریسک زیاد سرمایه گذاری برای شرکت های غربی و بازدهی و سود کم در مقایسه با خلیج فارس و دیگر مناطق انرژی زا افزایش تولید در این کشور را سخت نموده است. در شرایط کنونی ایران می بایست تعامل خود را با ترکمنستان افزایش داده تا حضور موثرتری در بازار ترکیه داشته باشد و از ایجاد وقفه که منجر به قطع انتقال گاز گردد دوری کند چرا که وقوع چنین تحولاتی در بازار باعث بی اعتمادی و استفاده دیگر تولید کنندگان می گردد. برای مثال در زمستان ۲۰۰۸ دعوی گازی ایران و ترکمنستان بر سر قیمت منجر به قطع گاز صادراتی ترکمنستان به ایران شد و متعاقباً ایران نیز ۷۵ درصد صادرات گاز خود به ترکیه را کاهش داد. دومینوی قطع گاز بار دیگر در همین اوضاع قطع گاز صادراتی ترکمنستان به ترکیه از طریق ایران بود که ترکیه را مجبور نمود گاز یونان را قطع نموده و روسیه گاز به ترکیه را کاهش داده و اوکراین نیز همین کار را به علت تخطی ترکیه از تعهدش در انتقال گاز به یونان انجام داد و منطقه در بحران فرو رفت (Kaly,2008,2).

دولت ترکمنستان ترجیح می دهد که گاز را به طور مستقیم در بازار های هدف به فروش برساند و کشور های در مسیر انتقال فقط حق ترانزیت خود را دریافت نمایند اما این روش در مورد روسیه تنها در مورد فروش گاز ترکمنستان به اوکراین اجرا شد. اما خرید و باز فروش گاز برای هر دو کشور ایران و روسیه پرسود تر می باشد و این کشور ها رغبت بیشتری در استفاده از این روش دارند.

جایگاه ایران در ترانزیت گاز ترکمنستان به چین و هند

همزمان با تمایل ترکمنستان برای ورود به بازار گاز ایران این کشور فعالیت هایی در زمینه صدور گاز به پاکستان صورت داد. ایران، پاکستان، هند بین سالهای ۱۹۹۳ تا ۲۰۰۳ در مورد ایجاد خطوط لوله ۲۷۷۵ کیلومتری گاز از حوزه پارس جنوبی به پاکستان و سپس هند مذاکره نمودند اما به علت تنش در روابط هند و پاکستان و همچنین فشار آمریکا در عدم توسعه صنعت انرژی ایران به نتیجه نرسیده است. در کنار تلاش های ایران، ترکمنستان در دو نوبت اقدام به مذاکراتی برای گشودن این بازار مصرف برای گاز خود نمود. مرحله اول در دهه ۹۰ بود که به خاطر شرایط افغانستان نتیجه بخش نبود. مرحله دوم در آوریل ۲۰۰۸ در مذاکراتی در سطح وزیران سه کشور شروع شد. خط لوله تاپی که از دولت آباد در ترکمنستان شروع و با گذر از کنار بزرگراه هرات قندهار وارد پاکستان شده و پس از تزریق گاز به شبکه سراسری پاکستان به سوی هند می رود (Cohen,2008,2-6) مطالعات اولیه اش آغاز گشته است. در ماه می ۲۰۰۷ هند به موافقت نامه ۴ جانبه ملحق شد. این کشور از بانک توسعه آسیا برای سرمایه گذاری در طرح مطالعاتی خط لوله تاپی درخواست کمک نمود (BP.2006,8-24).

ایران و ترکمنستان با دو هدف یکسان اما شیوه های متفاوت در صدد دست یابی به بازار هند و پاکستان هستند اما شواهد و قرائن نشان دهنده این واقعیت است که خط لوله پیشنهادی ترکمنستان به دلیل عدم استقرار امنیت در افغانستان به علت عبور از قلب ناحیه پشتون نشین مرز افغانستان و پاکستان به مراتب ناامن تر از مناطق جنوبی این ناحیه است که خط لوله صلح قرار بوده از آن عبور کند.

در واقع به دلیل شرایط ناامن افغانستان و درگیریهای داخلی بویژه استقرار طالبان و القاعده در مسیر عبور لوله از این کشور باعث ناتمام ماندن این طرح گردید. وجود دسته های پر شمار مسلح در افغانستان که هر یک بخشی را در کنترل خود دارند عامل مهم بازدارنده عملیاتی چون لوله گذاری برای انتقال گاز از این سرزمین است و امید به یک تفاهم فراگیر و پایدار سیاسی لازمه عملی شدن طرحهایی چون انتقال گاز ترکمنستان از طریق افغانستان به جنوب آسیاست. در رابطه با چین، ترکمنستان در آوریل ۲۰۰۶ یک قرارداد فروش به همراه الحاقیه ای در سرمایه گذاری در توسعه میدین گازی با چین به امضا رسانید. دو کشور متعهد شدند تا خط لوله ای را برای انتقال گاز به چین از طریق عبور از ازبکستان و قزاقستان احداث کنند که این خط لوله با ظرفیت سالانه ۱ میلیارد متر مکعب که می بایست با همکاری سه کشور آسیای مرکزی تامین شود در سال ۲۰۰۹ شروع به کار کرد (Nichol, 2009, 11).

تاثیری که این خط لوله بر همکاری گازی ایران و ترکمنستان در شرایط کنونی به علت حجم کم آن می گذارد ناچیز است. مضافا اینکه هدف خط لوله تامین گاز مناطق غربی چین است که از مناطق صنعتی این کشور واقع در شرق چین بسیار دور است و افزایش احتمالی ظرفیت این خط لوله تا سالهای آتی پیش بینی نمی شود.

نتیجه گیری:

دو کشور ترکمنستان و ایران با ظرفیت بالای تولید و ذخایر عظیم گاز نقش مهمی در تثبیت بازار گاز دارند. همکاری دو کشور در این عرصه با توجه به مرز مشترک طولانی، همکاری در پروژه های مشترک، عضویت در سازمان های منطقه ای و فرهنگ مشترک می بایست مورد توجه دو کشور قرار گیرد. ایران با سرمایه گذاری های صورت گرفته در چند سال اخیر مقام چهارمی در تولید گاز را بدست آورده و برای ادامه این روند و رسیدن به مقام دومی در تولید گاز که از اهداف سند چشم انداز بیست ساله نظام می باشد نیاز به بازارهای جدید گازی دارد و در راه نیل به این هدف همکاری با ترکمنستان و دوری از رقابت مخرب که توان دو کشور را تلف می نماید ضروری است. البته این در حالی است که ایران بتواند با جذب سرمایه گذاری خارجی توان تولید خود را بالا ببرد.

در رابطه با همکاری های دو کشور پیشنهادات ذیل را می توان ارائه نمود:

- ۱: اولویت دادن به ترانزیت گاز ترکمنستان به جای خرید آن توسط ایران
- ۲: افزایش ظرفیت خطوط لوله بین دو کشور
- ۳: ایجاد بستر مناسب برای صدور گاز ترکمنستان به اروپا از طریق ایران به عنوان راهی برای عبور از تحریم ها علیه ایران
- ۴: ورود ترکمنستان به جی سف و کمک به صنعت گاز ترکمنستان توسط ایران

- ۵: ایجاد پالایشگاههای گاز برای مایع سازی گاز در جنوب کشور و انجام طرح سوآپ در مبادله گاز ترکمنستان برای استفاده از حق ترانزیت و مایع سازی گاز
- ۶: دعوت به مشارکت ترکمنستان در خط لوله هند
- ۷: مبادله نفتی بیشتر با ترکمنستان برای ایجاد اعتماد در زمینه مبادلات گازی
- ۸: افزایش انتقال گاز به ترکیه
- ۹: آماده سازی زیر ساخت ها و انجام مذاکرات برای افزایش انتقال گاز ترکمنستان به ترکیه
- ۱۰: تلاش ایران برای جلوگیری از ایجاد خط لوله سراسری دریای خزر به دلیل مسائل زیست محیطی غیر قابل جبران آن
- ۱۲: جذب بیشتر سرمایه گذاری خارجی برای توسعه میادین گاز ایران
- ۱۳: توسعه روابط خارجی و دیپلماسی اقتصادی ایران برای برطرف کردن موانع همکاری های گازی با حوزه پیرامونی کشور
- ۱۴: در نظر گرفتن ویژگیهای ژئواکونومیک قرن ۲۱ و انطباق سیاستهای اقتصادی کلان با شرایط و مقتضیات و محوریت اقتصاد در این قرن
- منابع:

- 1-Agency France Press,2004,Iran to Refine Turkmen Oil.
- 2-Badykova Najia ,2005, Regional Cooperation in Central Asia :A View from Turkmenistan, Problems of Economic Transition, vol. 48, no. 8.
- 3-Badykova Najia,2001,Turkmenistan's Quest for Economic Security,in The Security of the Caspian Sea Region, ed. Gennady Chufrin , New York: Oxford University Press.
- 4-Badykova Najia,1998,Iran and Prospects of Gas Export from the Caspian Sea Region, Central Asia in Transition, Slavic Research Center, Occasional Papers, Tokyo Hokkaido University, Sapporo, no. 61.
- 5-Bahdat gawadat,2007, The Geopolitics of Natural Gas in Asia , Organization of The Petroleum Exporting Countries review,September.
- 6-Berdijeva .A,2008,Ashgabat Promises Direct Export to European Union , Eurasiant Available From [Http// www. Eurasiant.org/insight/articles /html](http://www.Eurasiant.org/insight/articles/html).
- 7-Cohen Ariel., Lisa Curtis, and Owen Graham,2008,The Proposed Iran–Pakistan–India Gas Pipeline:An Unacceptable Risk to Regional Security,Published the Heritage Fundation.
- 8-Culter,M. Robert,2001,Turkey and Geopolitics og Turkmenistan's Natural Gas, The Review of international Affair,Vol 1, No 2.
- 9-Daly,John C. K. ,2008,TURKMENISTAN DOUBLES NATURAL GAS PRICES TO IRAN , Publication: Eurasia Daily Monitor Volume: 5 Issue: 81.
- 10-Demirbas .M . F and Balat ,2008,Major Utilization of Natural Gas for Turkey `s Energy in Recent Years , Energy Sources, Part B , Taylor and Francis Group ,

- 11-EIA,2000,Energy Information Administration,Caspian Sea Region , www.eia.doe.gov/emeu/cab/caspfull.html.
- 12-EIA,2005,Energy Information Administration, U.S. Department of Energy , International Energy Outlook , www.eia.doe.gov/oiaf/ieo/index.html.
- 13-Erdemir, Hatice P. Erdemir,2007,The Requirements for International Relations Knowledge by Business Management in the Example of the Turkish-iranian Gas Contract of 1996 Social Research /Socialiniai tyrimai.
- 14-Hancock J. , Kathleen,2006,Escaping Russia, Looking to China: Turkmenistan Pins Hopes on China's Thirst for Natural Gas, China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 4, No. 3.
- 15-Kandiyoti, Rafael,2008,What price Can Access to open Sea? The Geopolitics of Oil and Gas Transmission From the Trans-Caspian Republics , Central Asian Survey, Vol 27.No 1.
- 16-Pope, Hugh ,1998,Pipeline Dreams : How Two Firms Fight For Turkmenistan gas Bounded in Texas Court” Wall street Journal.
- 17-Punsmann , Burcu Gultekin ,2008,Black Sea Regional Policy Approach : A Potential Contributor to European Energy Security , In International Center for Black Sea Studies (ISBSS) No 6 , Policy Brief.
- 18-Radisson , James.,2001, TURKEY: THE KEY TO CASPIAN OIL AND GAS , World Energy Development ,Jerusalem .
- 19-Roy,Oliver,1998,The Iranian Foreign Policy Toward Central Asia Eurasiat Available From [Http// www. Eurasiant.org/resurce/regional/royoniran/html](http://www.Eurasiant.org/resurce/regional/royoniran/html).
- 20-Turkmenmillihasabat, Foreign Economic Relations of Turkmenistan, 1997–1999, 2000–2001, 2001–2003 (Ashgabat, 1999, 2002, 2004).
- 21-www.indexmundi.com/2009/turkmenistan/html.
- 22-[www.Hamsharionline](http://www.Hamsharionline.com),2010, Ir/news-121848.aspx.